

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ

ОСВРТ НА УПОТРЕБУ ЗАРЕЗА У СРЕДСТВИМА ЈАВНОГ ИНФОРМИСАЊА

Људи који се професионално баве писањем, а то су и новинари, морају уложити знатан напор да савладају употребу логичке интерпункције, на првome мјесту зареза. Знање стечено у школовању, основном и средњем, само је увод у употребу зареза. На студију много се у томе не напредује уколико то није студиј језика и књижевности, односно журналистике. Међутим, многи новинари, они који у новинарство долазе са свршеним факултетом, студирали су на факултетима гдје се писмености не поклања посебна пажња. Они су приморани да ту препреку савладају кроз праксу. Неки то постижу успјешније, други мање успјешно.

Како то изгледа код ових других, показаће нам овај осврт на стање у нашој штампи.

Ограничио сам се само на један број Ослобођења, онај од 26. фебруара 1980. Послужићу се, ради допуне, и понеким примјером из других бројева Ослобођења, а и из других дневних или седмичних листова које читам (Политика, Нин, на примјер), које сам примјере уз пут забиљежио у „нормалном” читању.

1. — Почећу од неких „лакших” случајева, у којима не би смјело бити колебања. То је случај с реченичном инверзијом. Правопис је ту прецизан: када зависне реченице долазе испред главних, између њих се зарез увијек пише (т. 118. Правописа). А ту се врло често гријешу. На примјер:

— Да би то и доказао/* навео је примјер кафе. (Ослобођење, 26. II 1980, стр. 2);

— Иако нису још познати сви подаци о пословању/ може се закључити да су и они повољнији него прије (Исто, 3);

---

* Коса црта означава мјесто гдје је испуштен зарез.

— Но кад се ради о девизном приливу/ ствари су другачије. (Исто, 3);

— Ако занемаримо овај проблем/ све остало говори да су постигнути добри резултати. (Исто, 3);

— Каква је Хоменнијева замисао у будућим корацима иранске спољне политике/ може се наслутити из наговјештаја листа „Етолат” . . . (Исто, 5);

— Како је наглашено/ у току прошле године већи број материјала . . . разматран је у секцијама. (Исто, 7);

— Да би се то остварило/ у програму мјера штедње је наглашено да . . . (Исто, 13);

— Успију ли забиљежити побједу/ драж неизвјесности се наставља. (Исто, 15);

— Иако се боље осјећам/ нисам сигуран да ћу наступити у првом колу. (Исто, 15);

— Али кад се привикну на нови начин живот/ постају дио једне велике породице. (Исто, 16);

— Како то обично бива забиљежено у биографијама револуционара/ и Мугабе проводи сљедећих десет година на робији. (Осл., 6. III 1980, 4);

— Када је 1974. године пуштен на слободу/ организује армију од 25 хиљада људи. (Исто, 4);

— Шта је узрок томе/ интересовали смо се у Пошти Хаџићи. (Осл., 1. II 1979, 11).

У свим наведеним примјерима на првом мјесту је зависна реченица, а то значи да ту имамо реченичну инверзију. Према томе, иза сваке од ових реченица требало је ставити зарез, што су аутори (или лектори) пропустили да учине.

Зарезом се одвајају и прилошке одредбе када стоје испред реченице коју одређују, иако формално не представљају реченицу, као у примјеру:

— Захваљујући грешкама у нашој одбрани/ успјели су да изједначе на 2 : 2 (Полит., 27. III 80, 15).

2. — Енклитика је неакцентована ријеч која се наслања на претходну ријеч чинећи с њом акценатску цјелину. Наш је термин и *наслоњеница*. Ако је испред енклитике зарез, она се не може наслонити на претходну ријеч. Такве конструкције, међутим, сусрећемо у језику штампе, а то је резултат несигурног језичког осјећања. Ево неколико карактеристичних примјера:

— Такмичење у домаћем првенству/ које/ истина/ не може бити мјерило врједности, *је* показало да за скептике нема мјеста (Осл., 26. II 1980, 15) (испуштена су три зареза);

— Општинска организација Црвеног крста у Зеници, са више од 50 хиљада чланова, *је* међу најбољим и најактивнијим у БиХ (Исто, 16);

— Разлика у цијени, како смо обавијештени, *је* резултат транспортних трошкова. (Осл., 12. I 1977, 12);

— А посебно поглавље, бар што се Сарајева тиче, *је* непостојање планова. (Осл., 20. II 1979, 10);

— Један Немац, поручник Рада, *се* онесвестио. (Нин, 9. III 80, 66);

— Систем се непрекидно унапређује, он је живи организам/ и свако схематизирање (било да је ријеч о садржају или методу дјеловања субјеката система) *је* неприхватљиво... (Осл., 26. II 1980, 3);

— Један од авганистанских фудбалера/ који су смештени у франкфуртским хотелима, *је* изјавио... (Полит., 27. III 80, 15).

Постоје чак три могућности да се таква конструкција избјегне. Најчешћа је, и најбоља, помјерање енклитике према крају, иза прве наглашене ријечи; мање је обично помјерање према почетку ријечи, а претварање (глаголских) енклитика у наглашени облик још је необичније. У нашим примјерима то би било овако: оно прво у првом (... показало је...), другом (... међу најбољим је и најактивнијим), трећем (... резултат је...), петом (... онесвестио се) и седмом (... изјавио је...). У шестом примјеру имамо заграду, што, у ствари, ништа не мијења (заградом се одваја оно што није у чврстој органској повезаности са основним током мисли, дакле, слично зарезу). У том примјеру примијенили бисмо исти поступак, тј.: ... неприхватљиво је.

Четврти примјер је карактеристичан по томе што у њему постоје два рјешења: пребацивање је према почетку (Посебно поглавље је, бар што се тиче Сарајева, непостојање планова) или претварање *је* у *јест(е)*.

Изоставимо ли дијелове међу зарезима, енклитика ће остати на своме мјесту јер више није иза зареза: Такмичење у домаћем првенству *је* показало... и сл.

У два следећа примјера, у истом напису, зарези су избјегнути, али су они присутни, дакле, ситуација је иста:

— Са њом у истој соби/ која носи број 1/ *је* и 11 година старија Десанка Шкорић (Осл., 26. II 80, 16) (коректно би било: Са њом *је* у истој соби, која носи број 1, и 11 година старија...);

— Марија Тањић — звана Мица/ *је* најстарији житељ ове куће. (Исто) (коректно: Марија Тањић — звана Мица, најстарији је житељ...).

И без зареза енклитика се може, из стилских разлога, помјерити према крају, нарочито кад је сувише удаљена од субјекта, на примјер:

— Други покушај... да се пробије из Загреба *је* успио (Осл., 20. II 79, 3) (Стилски је боље: *успио је*);

— Бајро Јашаревић... и Добро Степић из Храснице, су поставили питања која се тичу истог подручја (Осл., 26. II 80, 13).

(Погрешан зарез, али и без зареза енклитику треба помјерити иза глагола: ... поставили су питања...);

— Њихово непосредно свједочанство о историјским условима у којима је живјела, радила и борила се радничка класа Југославије *је* драгоцјено свједочанство... (Осл., 26. II 80, 9) (Боље: *драгоцјено је* свједочанство).

— Сви они који су на окупу су кандидати за државни тим. (Полит., 30. III 80, 10) (Боље: ... кандидати су...).

3. — Употреба зареза уз релативне реченице доста је сложена: стављање или нестављање зареза има диференцијалну улогу. Кад се релативном реченицом сужава значење неког појма („не сваки, не било који такав појам него онај који...“) зарез се не ставља; ако је појам „и без релативне реченице одређен, минимално идентификован“, тј. ако се указује на још једну особину појма или на нешто у вези с њим, зарез се ставља. Оно прво се у Правопису назива *атрибутна служба*, у којој релативна реченица чини неодвојиву цјелину с ријечју од које зависи, ово друго *апозитивна служба*, у којој се релативна реченица накнадно додаје, њом се одређује већ познати појам.

У нашој штампи гријеш се у оба случаја: у првome озбиљније, у другоме чешће.

За први случај пођимо од три примјера из истог чланка у Ослобођењу (7. III 80, 12).

У поднаслову читамо:

— Од 8. марта биће отворени пунктови на којима ће сви они, који до сада нису извадили нову личну карту, без већих тешкоћа моћи да обаве тај посао.

Овдје ниједан зарез није потребан. Смисао овако интерпунгиране реченице је бесмислен: нико досад није извадио нову личну карту!

Тај смисао (или бесмисао) још је очигледнији из реченице у тексту чланка из које је извучен цитирани поднаслов (Можемо претпоставити да је редакција дала наслов и поднаслов, који се обично извукли из текста чланка). Овдје је из текста „извучена“ и грешка у употреби зареза:

— Грађани, који траже личне карте, потребно је да донесу увјерење о држављанству, извод из матичне књиге рођених...

У трећем примјеру, који заправо представља завршетак друге реченице, стоји:

— ... а они који мијењају личне карте — стару личну карту... (подразумијева се: да донесу). Дакле, коректно, без зареза.

Толико о зарезу у овом случају.

Што се тиче стилизације, у објема реченицама би се морала извршити престилизација.

У првој: ...пунктови на којима ће сви они који до сада нису извадили личну карту моћи да обаве тај посао без већих тешкоћа.

У другој: Потребно је да грађани који траже..., или још једноставније: Грађани који траже личне карте треба да донесу...

Врло је сличан следећи примјер из Нина:

— Оне, који би да детаљније завире у „тајну“ књигу живота, повешћемо у једну угледну и по истраживачким радовима познату научну установу (Нин, 2. III 80, стр. 23).

Оба зареза су сувишна.

Са нешто шире исказаним појмом је примјер у поднаслову једног чланка у Ослобођењу погрешно извученог из текста информације:

— Све радне организације са подручја општине Центар, које су за личну и заједничку потрошњу извојиле више од дозвољеног, мораће плански вратити средства (Осл., 5. IX 78, 6).

(У тексту чланка је коректно написано: ... све радне организације које су исплатиле већа средства за личну и заједничку потрошњу, на штету средстава за проширење репродукције, дужне су да доставе планове враћања тих средстава). Дакле, без зареза!

Ако претпоставимо да је поднаслов дао неко из редакције, а то је врло вјероватно, онај који је срочио поднаслов мање је сигуран у употреби зареза од аутора чланка. Истина је да нико неће схватити друкчије него онако како је мислио аутор поднаслова, јер је немогуће да су све радне организације извојиле више од дозвољеног, а на то упућује употреба зареза у поднаслову, која је апозитивна. Атрибутна употреба, пак, каква је у тексту чланка, сужава појам на оне радне организације које су исплатиле већа средства.

Сљедећи примјер из Нина такође свједочи о неразликовању атрибутне од апозитивне службе у употреби зареза уз релативне реченице:

— Чињенице или појаве, које се нису уклапале у његову схему, једноставно је одбацивао (Нин, 8. VII 79, 62).

Смисао је: неке чињенице или појаве, тј. оне које се нису уклапале у његову схему ... — а ту је зарез, и један и други, непотребан.

У примјеру:

— Значајан дио активности Комитет ће посветити припремама у изради дијела друштвеног плана СР БиХ за период 1981—1985. године, који се односи на област из његовог дјелокруга (Осл., 26. II 80, 8) (тј. оног дијела који припада Комитету, односно „његовог дијела”, дакле, атрибутно, и зарез је сувишан).

Типичан је примјер из Политикиног саопштења о највећем тиражу у историји листа (16. III 80, 1):

— Молимо све оне организације и колективе, који су извршили писмене наруџбе, да се обрате својим поштама ...

Ниједан од ова два зареза није потребан. Ово је атрибутно значење, којим се сужавају појмови „организације и колективи”, чак и појачано оним „све оне”, иако би и без тога било јасно (Молимо организације и колективе који су извршили ... наруџбе ...).

Поднаслов једног чланка у Ослобођењу:

— Већина објеката, што се граде на подручју Центра, биће ове године предата на употребу (27. III 80, 13), у коме су зарези сувишни (релативна реченица је у атрибутној служби), извучен је из сљедећег текста: „Од петнаест објеката, предвиђених за гра-

бење из средстава мјесног самодоприноса града, на подручју општине Центар налазе се: ...”

У истом чланку налазимо и сљедећу релативну реченицу у атрибутној служби с (погрешном) употребом зареза:

— Прошла ... година реализације Програма мјесног самодоприноса, била је бремениа тешкоћама, које прате припремне послове за градњу.

У овом примјеру оба су зареза непотребна: првим је одвојена субјекатска синтагма од предикатске, а други је, као што је речено, стављен испред релативне реченице у атрибутној служби.

4. — Доста је чест случај, нарочито код релативних реченица уметнутих међу дијелове главне реченице, да се стави само један зарез, испред или иза релативне реченице, погрешно, разумије се, ако је то атрибутна употреба. Ако је то, пак, апозитивна служба, онда је један зарез испуштен.

(Оваје би се могло претпоставити да за погрешну употребу или изостављање зареза није увијек одговоран аутор написа, већ, можда, и слагар, с обзиром на брзину којом се припрема дневни лист).

Наведимо неколико таквих примјера за атрибуtnу употребу:

— ... припадници бијеле мањине ... припремају (се) да послије избора и евентуалне побједе кандидата који јој „не одговарају”, изведу државни удар (Осл., 26. II 80, 1);

— Нови пут, десном обалом, довољно је широк, али су два моста којима се до њега долази, знато ужа ... (Исто, 2);

— Једна од несумњиво занимљивих идеја, које се тичу нашег представљања на културном плану јесте предлог да се организује изложба ... (Исто, 11);

— Претплатници, који желе у своје станове увести овакве апарате довољно је да ... назначе да желе прикључак са тастером (Исто, 13) (Ову реченицу треба и престилизовати: Довољно је да претплатници који желе ...);

— Код оних особа, чији налаз буде сумњив услиједиће поновни позив за снимање плућа (Исто, 13).

У свим овим примјерима зарез, било испред или иза уметнуте релативне реченице, непотребан је. Дакле:

— ... кандидата који јој „не одговарају” изведу државни удар;

— ... али су два моста којима се до њега долази знато ужа ...;

— ... идеја које се тичу нашег представљања ... јесте предлог ...;

— Претплатници који желе ... овакве апарате ...;

— Код оних особа чији налаз буде сумњив ...

5. — Нарочито се често гријеши у испуштању зареза уз апозитивне реченице, тј. уз оне који имају допунску, додатну функцију. У ексцерпираном броју Ослобођења (од 26. II 80) на-

Ђено је неколико десетина таквих примјера, од којих наводимо оне карактеристичније:

— ... у нашој земљи је произведено близу 56 милиона пари кожне обуће/ од чега је око 18 милиона пари пласирано на инострано тржиште (Осл., 26. II 80, 2);

— У првом мјесецу рада достигао је врхунски квалитет и квантитет производње од 117 милиона киловат-сати електричне енергије/ што представља параметар и у свјетским оквирима (Исто, 3);

— ... асистенцију америчким притисцима врши Аустралија/ која има ваздухопловну базу на малезијској територији (Исто, 5);

— То је мишљење Краксијевог блиског сарадника Манте/ који је ... позвао Демокришћанску странку да „поново отвори конструктиван дијалог са свим демократским снагама”. (Исто, 5);

— ... задаци Савеза синдиката ... били су тема и јучерашње расправе Предсједништва Вијећа Савеза синдиката БиХ/ која је одржана у Сарајеву (Исто, 7);

— ... бановићки комунисти имали су богату политичку активност/ што се види по броју сједница Општинског комитета (Исто, 8);

— Значајан дио активности биће остварен непосредно преко Предсједништва МОК СК/ које ... има већ разрађен план ... (Исто, 8);

— Већ тада ... он се определијелио за револуцију/ којој ће остати вјеран до краја живота (Исто, 9);

— Изложена су 24 експоната/ од којих је аутор 17 поклонио Копривничком музеју/ у чијем саставу ради Хлебинска галерија (Исто, 10);

— Бројне активности ученици развијају у 32 секције/ међу којима су и секције за његовање културне баштине припадника украјинске и чешке народности (Исто, 11);

— Мостарски сусрети се завршавају наступом Драмског студија РТВ Београд/ који ће извести „Лажу и паралажу” (Исто, 11);

— Видјели смо ... сцене са Требевића/ који је описан као омиљено излетиште Сарајлија (Исто, 14);

— Сарајлије воле свој град и своју земљу/ у којој живе слободно и срећно (Исто, 14);

— Влашићко финале је импозантан скуп младих/ које је у име ... општине Травник поздравио предсједник Скупштине општине ... (Исто, 15);

Итд.

Додајмо овима и два примјера из других извора:

— ... драстично сучељавање с Америком (и са Југословенима/ који су желели да задрже добре односе са Западом). (Нин, 16. III 80, 61);

— Грађани у паници напуштају град Гослар јер им је крв затрована оловом и надмијумом/ чију производњу форсира атомска индустрија (Политика, 9. III 80, 6).

У свим наведеним примјерима појам је и без релативне реченице одређен: 56 милиона пари кожне обуће, врхунски квалитет и квантитет производње; Аустралија; Манке (уз имена релативна реченица је увијек апозитивна, односно увијек се ставља зарез); расправа предсједништва; преко Предсједништва; за револуцију; 24 експоната (у истом примјеру има још једна релативна, апозитивна реченица, везана за Копривнички музеј); 32 секције; Драмског студија РТВ Београд, са Требевића, своју земљу; скуп младих.

Оно што је речено у релативној реченици представља допуну, нешто накнадно додато.

6. — Поменули смо, у т. 4., да се код релативних реченица уметнутих међу дијелове главне реченице један зарез испушта иако би таква реченица морала бити међу зарезима. Такав случај имамо у следећа три примјера:

— Почетни разговори/ у којима су размијењена мишљења о неким међународним питањима, показали су идентичност и блискост погледа (Осл., 26. II 80, 1);

— Нападаци/ који су се били представили као службеници жељезнице, успјели су ... да побјегну (Исто, 1);

— А славни пјесник/ који је фасцинирано и гордо пјевао и рецитовоао — лежао је окрвављен и избоден (Исто, 11).

7. — Понекад од тога шта је аутор хтио рећи зависи да ли ће се ставити зарез или неће. Тако би у примјеру:

— Значајан допринос дали су просвјетни радници који су учествовали у свим акцијама организованим на општинским подручјима (Осл., 26. II 80, 9),

значило, како је написано (без зареза испред *који*): они просвјетни радници који су учествовали у свим акцијама; ако би се ставио зарез испред *који су*, значило би истицање да су просвјетни радници учествовали у свим акцијама. У првом случају, без зареза, имамо, дакле, сужавање појма „просвјетни радници“ (не сви него само они који су ...), у другом, са зарезом, апозитивну употребу релативне реченице, као накнадно додавање. Биће да је ово друго?

8. — Имајући у виду да је у Хрватској логичка интерпункција прихваћена тек са усвајањем заједничког правописа, узео сам, ради „штихпробе“, један број Вјесника (15. III 80) да бих провјерио колико су Вјесникови сарадници за протеклих двадесетак година постигли у усвајању логичке интерпункције. Резултат је доста повољан: у инверзији је употреба зареза редовна; није нађен ниједан примјер са зарезом испред енклитике; за атрибутну употребу релативне реченице могло би се рећи да је добрим дијелом коректна; извјесне несигурности има у апозитивној употреби.

Тако у примјеру (који је интересантан за анализу):

— Добитницима/ за које се жири једногласно одлучио, награда ће се предати . . . у Чаковцу (стр. 1) — свакако је релативна реченица накнадно додата (она је међу дијеловима главне реченице) јер не постоје добитници за које се жири није одлучио (док би се без зареза (оба) могло схватити да је било и добитника за које се жири није једногласно одлучио).

У апозитивној су служби и релативне реченице у сљедећим примјерима, па, према томе, морају бити одвојене зарезом:

— Оне могу довести до озбиљних поремећаја . . . посебно на тржишту капитала/ на коме већ постоји нервоза (стр. 3);

— Жеља јој је да и касније посјети Југославију/ у којој је стекла много пријатеља (стр. 7).

Итд.

Наведени примјери из Вјесника ни су резултат систематског праћења ове појаве у листу, већ су узети овлаш, ради илустрације.